

VOORUITGANG

Voor Alicia, Alexander en Nils-Erik – de wereld is nu aan jullie.

Johan Norberg

Vooruitgang

Tien redenen om naar de toekomst
uit te kijken

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Vertaling Rik Smits

Oorspronkelijke titel *Progress. Ten Reasons to Look Forward to the Future*

© 2016 Johan Norberg

© 2016 Nederlandse vertaling Rik Smits/Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Philip Stroomberg

NUR 695

ISBN 9789046821756

www.nieuwamsterdam.nl/vooruitgang

De menselijke kennis zal snel groeien, en men zal ontdekkingen doen waarvan wij ons nog geen voorstelling kunnen maken. Ik vind het bijna jammer dat ik zo vroeg geboren ben, omdat mij daardoor het geluk niet ten deel valt te weten wat men over honderd jaar allemaal weet.

Benjamin Franklin, 1783

Inhoud

Inleiding – Die goede oude tijd is nu	9
1 Voeding	15
2 Sanitaire voorzieningen	38
3 Levensverwachting	48
4 Armoede	69
5 Geweld	89
6 Het milieu	114
7 Geletterdheid	137
8 Vrijheid	148
9 Gelijkheid	170
<i>Etnische minderheden</i>	170
<i>Vrouwenrechten</i>	180
<i>Homorechten</i>	192
10 De komende generatie	200
Epiloog – Waarom bent u nu toch nog steeds niet overtuigd?	215
Dankwoord	229
Noten	231
Namenregister	250

Inleiding

Die goede oude tijd is nu

Niets maakt die goede oude tijd zo goed als een slecht geheugen.

Franklin Pierce Adams¹

Terrorisme. Is. Oorlog in Syrië en Oekraïne. Misdaad, moord, schietpartijen met vele doden. Hongersnood, watersnood, pandemieën. De opwarming van het klimaat. Stagnatie, armoede, vluchtelingen.

‘Niets dan treurnis en ellende, overall,’ reageerde een willekeurige voorbijgangster toen een radioverslaggever haar vroeg naar de toestand in de wereld.²

Dat is wat het nieuws ons brengt, en het lijkt het thema van deze tijd. In de aanloop naar Nieuwjaar 2015 publiceerde de *Financial Times* een artikel over de tijdgeest onder de kop: ‘Uit het lood, beschadigd en verschrikt – de hele wereld is nerveus.’

Het is die blik die de angst en het verlangen naar vroeger voeden waarop Donald Trumps campagne voor het presidentschap van de Verenigde Staten is gebouwd. Achtenvijftig procent van de Britten die bij het recente referendum voor vertrek van het land uit de EU stemden, stellen dat het leven vandaag de dag slechter is dan dertig jaar geleden. In 1955 vond 13 procent van de Zweedse bevolking dat in de samenleving ‘onaanvaardbare toestanden’ heersten. Na een halve eeuw van zich uitbreidende burgerlijke vrijheden, stijgende inkomens, teruglopende

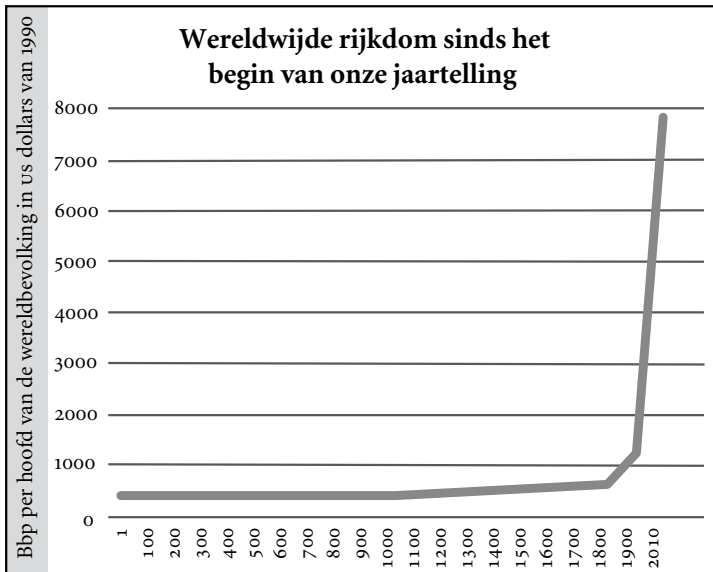
armoede en steeds betere gezondheidszorg dacht meer dan de helft van alle Zweden er zo over.³

Veel deskundigen en autoriteiten zijn het met hen eens. Onlangs getuigde generaal Martin Dempsey, voorzitter van de Verenigde Chefs van Staven voor het Amerikaanse Congres: 'Ik geef u mijn persoonlijke verzekering dat [de wereld] gevaarlijker is dan ooit tevoren.'⁴ Paus Franciscus beweert dat de globalisering velen ertoe veroordeelt van honger te sterven: 'Het is waar dat de rijkdom in de wereld in absolute zin is toegenomen, maar ongelijkheid en armoede hebben de kop opgestoken.'⁵

Op links stelt activiste Naomi Klein dat onze beschaving 'op ramkoers' ligt en dat we 'de systemen waar het leven op aarde van afhangt aan het destabiliseren zijn'.⁶ Ter rechterzijde van het politieke spectrum meent filosoof John Gray dat de mens een 'homo rapiens' is, een roofzuchtige, destructieve soort op weg naar het eind van de beschaving.⁷

Ooit deelde ik hun pessimisme. Toen ik mij in het Zweden van de jaren tachtig een wereldbeeld begon te vormen, vond ik de moderne beschaving maar moeilijk te pruimen. Ik vond de aanblik van fabrieken, snelwegen en supermarkten deprimerend, en werk was in de moderne wereld niets dan geestdodende sleur. De nieuwe, wereldomspannende consumptiecultuur associeerde ik met de problemen van armoede en onenigheid die de televisie in de huiskamer bracht. Waar ik van droomde, was een maatschappij die de klok juist terugdraaide, een samenleving die in harmonie leefde met de natuur. Stilgestaan bij hoe mensen vóór de Industriële Revolutie eigenlijk geleefd hadden, zonder medicijnen, antibiotica, betrouwbaar water en voldoende voedsel, en zonder elektriciteit of riolering, had ik niet. Ik zag het meer in termen van een modern uitstapje naar buiten de stad.

In het kader van mijn onderzoekswerk ging ik mij in de geschiedenis verdiepen en de wereld bereizen. Toen ik eenmaal begon te begrijpen wat die goede oude tijd eigenlijk had voor-

Bron: Maddison 2003.⁸

gesteld, kon ik hem niet blijven romantiseren. Een van de landen waarop ik mij richtte was in de greep van chronische ondervoeding – het was armer, de levensverwachting lag er lager en de kindersterfte hoger dan in het gemiddelde Afrikaanse land ten zuiden van de Sahara. Dat land was het Zweden van mijn voorouders, 150 jaar geleden. Als we de klok dan toch terugdraaien, blijkt die goede oude tijd in werkelijkheid verschrikkelijk geweest te zijn.

In weerwil van wat we horen op het nieuws en van allerlei autoriteiten is het grote verhaal van onze tijd dat we getuige zijn van de grootste wereldwijde verbetering ooit van de leefomstandigheden. Armoede, ondervoeding, analfabetisme, kinderarbeid en babysterfte lopen sneller terug dan ooit tevoren in de geschiedenis van de mensheid. In de afgelopen eeuw is de levensverwachting bij de geboorte meer dan twee keer zo veel

toegenomen als in de 200.000 jaar daarvoor. De kans dat iemand in een oorlog verzeild raakt, omkomt door een natuur-ramp of onderhorig gemaakt wordt aan een dictatuur is nu kleiner dan in welk eerder tijdsgewricht ook. De kans dat een kind dat vandaag ter wereld komt zijn pensioen haalt is groter dan die van zijn voorouders om hun vijfde verjaardag mee te maken.

Oorlog, misdaad, rampen en armoede zijn schrijnende werkelijkheid. Bovendien hebben de overal aanwezige media ons er in de afgelopen tien jaar op een nieuwe manier van bewust gemaakt – live op het scherm, elke dag van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Maar ook al lijken we er daardoor nu ineens middenin te zitten, die problemen bestonden altijd al, ze waren alleen minder zichtbaar. Het echte verschil met vroeger is dat ze snel in belang afnemen. De toestanden die we nu zien, zijn uitzonderingen, terwijl ze vroeger de normale gang van zaken waren.

Deze vooruitgang begon met de intellectuele Verlichting van de zeventiende en achttiende eeuw, toen we naar de wereld begonnen te kijken met het instrumentarium van het empirisme in plaats van ons te verlaten op autoriteiten, traditie en bijgeloof. De politieke uitwerking ervan, het klassieke liberalisme, begon mensen te bevrijden uit de ketenen van overerving, autoritair denken en onderhorigheid. Onmiddellijk daarop volgde de Industriële Revolutie van de negentiende eeuw, toen de industriële kracht waarover we beschikten vele malen groter werd en een begin gemaakt werd met de uitbanning van armoede en honger. Die beide opeenvolgende revoluties volstonden om een groot deel van de mensheid te bevrijden uit de beroerde leefomstandigheden waaraan ze altijd onderworpen geweest waren. Toen met de globalisering tegen het eind van de twintigste eeuw al die technische verworvenheden en vrijheden zich naar de rest van de wereld verspreidden, gebeurde hetzelfde opnieuw, en sneller en op grotere schaal dan ooit tevoren.

Mensen zijn niet altijd redelijk of van goede wil, maar in het algemeen willen ze hun eigen bestaan en dat van hun gezin ver-aangenamen en zullen ze daar, mits ze voldoende ruimte krij-gen, hard aan werken. Stukje bij beetje dragen ze zo bij aan de steeds grotere kennis en welstand die de mensheid ter beschik-king staan. In het huidige tijdsgewricht krijgen meer mensen de kans om met nieuwe invalshoeken en oplossingswijzen te expe-rimenteren dan eerder het geval was. Bijgevolg verzamelen we almaar meer wetenschappelijke en andere kennis, en kan ieder-een op de schouders van honderden miljoenen voorgangers iets bereiken en bijdragen, in een zich eeuwig herhalend proces.

Dit boek gaat over de grootse prestaties van de mensheid. Maar de boodschap is er niet een van zelfgenoegzaamheid. Het werd deels geschreven als waarschuwing. Het zou een verschrik-kelijke fout zijn om vooruitgang te zien als iets dat vanzelf spreekt. We hebben gedurende het grootste deel van onze ge-schiedenis met de genoemde problemen van doen gehad. En er zijn in de wereld krachten aan het werk die de fundamenteën waarop onze ontwikkeling rust – individuele vrijheden, een open economie en technologische vooruitgang – willen vernietigen. Terroristen en dictators doen wat zij kunnen om open samenle-vingen te ondermijnen, maar er zijn ook bedreigingen van bin-nenuit. Linkse en rechtse populistische zaaien wijden en zijden weerzin tegen globalisering en de moderne economie. Natuurlijk zien we de gebruikelijke, vertrouwde vijandigheid uit sociaal-conserva-tieve hoek jegens de kosmopolitische, stedelijke en fluïde samenleving, maar tegenwoordig gaat die vergezeld van het gevoel dat de wereld daarbuiten gevaarlijk is en dat we zowel materiële als ideologische muren moeten optrekken.

Er bestaat een serieus risico op een nativistische terugslag. Wanneer we de vooruitgang die we geboekt hebben uit het oog verliezen, gaan we op zoek naar zondebokken voor nog onop-geloste problemen. Soms lijken we zomaar bereid om met de eerste de beste volksman in zee te gaan die beweert dat hij of

zij weet hoe de natie snel en eenvoudig weer groot gemaakt kan worden, of dat nu door het nationaliseren van de economie moet gebeuren, door het stopzetten van buitenlandse import of door de immigranten eruit te gooien. Als we denken dat we daarbij niets te verliezen hebben, dan komt dat doordat we een slecht geheugen hebben.

Dezer dagen doen we er goed aan om ons scherp de verbaazingwekkende vooruitgang voor ogen te houden die voortkwam uit de langzame maar gestage, spontane ontwikkeling van miljoenen die de vrijheid kregen om hun eigen omstandigheden te verbeteren, en zo de wereld beter hielpen maken. Het is een soort vooruitgang die geen leider, geen instelling en geen overheid van bovenaf kan opleggen. Dit boek legt uit wat er gebeurde, hoe het gebeurde en waarom we dat over het hoofd hebben gezien.

Het is zonder enige twijfel de grootste prestatie van de mensheid. Als we wat vaker zouden kijken naar de manier waarop de wereld zich ontwikkelt, zouden we dagelijks nieuwe bewijzen zien van waartoe wij in staat zijn. Daarom ontleen ik mijn motto aan het grafschrift van Sir Christopher Wren, de architect die de kathedraal van St. Paul in Londen bouwde en daar ook begraven ligt: *Si monumentum requiris, circumspice* ('Zoekt u een monument, kijk dan om u heen').

I

Voeding

Hij die twee korenaren of twee blaadjes gras kan laten groeien op een stukje grond waar er eerder maar één groeide, verdient meer waardering van de mensheid en bewijst zijn land een belangrijker dienst dan de hele klasse van politici bij elkaar.

Jonathan Swift¹

Op een dag in de winter van 1868 kwam mijn bet-bet-betovergrootvader Eric Norberg terug in Nätra in het noorden van Ångermanland, Zweden, met een paar zakken meel op zijn kar. Hij kwam uit een familie van ‘zuidgangers’, boeren uit het noorden die de Zweedse handelsbarrières en monopolies omzeilden met verre handelsreizen. Eric Norberg verkocht in het zuiden van Zweden op het platteland geweven linnengoed en keerde terug met zout en graanproducten.

Zelden was zo naar zijn terugkeer uitgezien als deze keer. Het was een hongerjaar. Overal in het land was de oogst mislukt en wie niet genoeg meel had, moest boombast bijmengen in zijn brood. Een inwoner van Björna, een aanpalende buurtschap, herinnerde zich wat hij zelf als zevenjarige van die hongerige jaren meemaakte zo:

We zagen moeder vaak stil zitten huilen. Het was ook vreselijk voor een moeder om geen eten op tafel te kunnen zetten voor haar hongerige kinderen. Je kon geregeld uitgeteerde uitge-

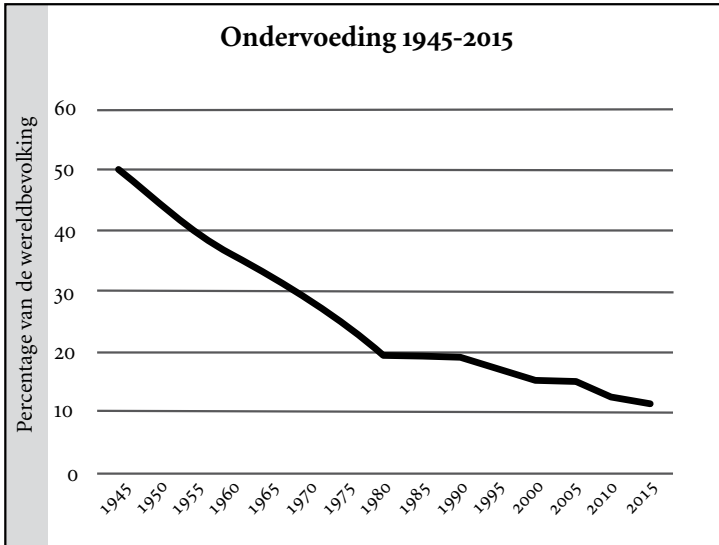
hongerde kinderen van boerderij naar boerderij zien gaan, bedelend om wat kruimels brood. Er kwamen een keer drie kinderen bij ons aan de deur die huilend smeekten om iets om hun razende honger mee te stillen. Met bezwaard gemoed en tranen in de ogen moest onze moeder ze vertellen dat we niets hadden dan wat broodkruimels die we zelf nodig hadden. Toen wij, kinderen, de wanhoop zagen in de smekende ogen van die ons onbekende kinderen, barstten we in tranen uit en smeekten we moeder om het weinige dat we hadden met hen te delen. Half tegen haar zin gaf ze toe aan ons verzoek, en de onbekende kinderen schrokken het eten op voordat ze naar de volgende boerderij vertrokken, een flink eind verderop. De volgende dag werden ze alle drie dood aangetroffen halverwege onze boerderij en de volgende.²

Jong en oud trok hologisch en bleek van boerderij naar boerderij, smekend om iets om de hongerdood nog even mee uit te stellen. Het ergst uitgemergelde vee werd rechtop vastgebonden, omdat de dieren niet meer op hun poten konden staan. Er zat vaak bloed in de melk. Dat jaar en het volgende kwamen duizenden Zweden van de honger om.

Mislukte oogsten waren in Zweden niet ongewoon. Alleen al de hongersnood tussen 1695 en 1697 kostte een op de vijftien Zweden het leven, en in mondelinge verslagen werd wel gewag gemaakt van kannibalisme. Zonder machines, koelhuizen, irrigatie en kunstmest was er altijd kans op een misoogst en omdat er nog geen moderne communicatie- en transportmiddelen waren, betekende een mislukte oogst vaak hongersnood.

De primaire behoefte van de mens is om aan voldoende energie te komen om lijf en geest te laten werken, maar door de hele geschiedenis heen is dat de meesten niet gegund geweest. Hongersnood was een algemeen, normaal verschijnsel, dat in Europa zo hardnekkig keer op keer terugkwam dat het volgens de Franse historicus Fernand Braudel 'deel ging uitmaken van

Bronnen: FAO 1947, 2003, 2015.³

het dagelijks leven en van de biologische cyclus van de mens'. Frankrijk, een van de rijkste landen ter wereld, werd in de elfde eeuw landelijk getroffen door zesentwintig hongersnoden, in de twaalfde door twee, door vier in de veertiende, zeven in de vijftiende, dertien in de zestiende, elf in de zeventiende en zestien in de achttiende. In elk van die eeuwen waren er ook nog honderden lokale hongersnoden.⁴

In tijden van hongersnood wendden boeren van het platteland zich tot de steden, waar ze samendromden, om voedsel bebelden en vaak stierven op pleinen en in straten, zoals in de zestiende eeuw gebeurde in Venetië en Amiens. Het koude weer van de zeventiende eeuw maakte alles nog een stuk erger. In 1694 noteerde een kroniekschrijver in Meulan, Normandië, dat de hongerlijders koren oogstten voordat het rijp was en 'grote aantallen mensen als beesten overleefden op gras'.⁵ Die hadden naar verhouding wellicht nog geluk – in 1662 in Midden-Frank-

rijk 'aten sommigen mensenvlees'.⁶ In Finland staan de jaren 1695 tot 1697 bekend als 'de jaren van de vele doden', waarin een kwart tot een derde van de gehele bevolking aan de honger bezweek.

Braudel benadrukt dat dit de situatie was in het bevoorrechte Europa: 'In Azië, China en India was het veel erger.' Daar was men afhankelijk van rijstooigsten die van ver moesten komen en werd elke crisis een ramp. Braudel citeert een Nederlandse handelaar die getuige was van de Indiase hongersnood van 1630-1631:

'Mannen lieten hun steden en dorpen in de steek en zwierven hulpeloos rond. Je kon gemakkelijk zien hoe ze eraan toe waren: diep ingevallen ogen, de lippen bleek en vol slijm, een harde huid waar de botten doorheen schenen, de buik slechts een leeg neerhangende zak ... De een huilde en jammerde van de honger, de ander lag languit op de grond te sterven van ellende.' De gebruikelijke menselijke drama's volgden: in de steek gelaten vrouwen en kinderen, kinderen die door hun ouders verkocht werden, ouders die van hun kinderen wegliepen of ze verkochten om in leven te blijven, collectieve zelfmoorden ...

Daarna kwam de fase waarin de uitgehongerden de buiken van de doden en stervenden openden en 'de ingewanden eruit haalden om hun eigen buiken te vullen'. 'Vele honderdduizenden stierven van de honger, zodat het hele land vol lag met onbegraven lijken, wat zo'n stank opleverde dat de hele atmosfeer ermee gevuld en geïnfecteerd was ... in het dorp Susuntra ... werd in het openbaar mensenvlees verkocht.'⁷

Zelfs onder normale omstandigheden waren in de meest ontwikkelde landen de marges extreem smal en was het voedsel niet altijd even voedzaam en de houdbaarheid ervan gering. Veel voedsel moest men zich verschaffen vlak voor het geteget

werd. Men droogde voedsel om het te kunnen bewaren en zoutte het in, maar zout was duur. Een doorsnee gezin in mijn voorvaderlijke provincie Ångermanland kende vier maaltijden: aardappelen, haring en brood als ontbijt; dikke of dunne pap tussen de middag; aardappelen, haring en brood tegen vijven en 's avonds nog eens pap. Dat aten ze iedere dag behalve zondag. Dan kwam er soep op tafel met gerstekorrels erin en vlees, als dat er was. Bij gebrek aan servies at iedereen uit dezelfde schaal met een houten lepel die daarna werd schoongelikt en opgeborgen in de la van de eettafel.⁸

Het belang van goede voeding voor de gezondheid en de overlevingskansen kwam pregnant naar voren uit een rond de laatste eeuwwisseling uitgevoerd onderzoek naar de levensverwachting van vijftigjarigen in wat tegenwoordig rijke landen zijn. Die blijkt op het noordelijk halfrond bijna een half jaar langer voor diegenen die tussen oktober en december geboren zijn dan voor wie geboren werd tussen april en juni. Op het zuidelijk halfrond is het andersom. Mensen die op het noordelijk halfrond geboren zijn en naar het zuidelijk migreerden, leven ook langer als ze tussen oktober en december ter wereld zijn gekomen. Een van de vermoedelijke verklaringen daarvoor is dat tot nog maar kort geleden verse groenten en fruit hoofdzakelijk verkrijgbaar waren in de herfst, zelfs in rijke landen. Deze kinderen werden blijkbaar in de baarmoeder en de eerste maanden na de geboorte beter gevoed, want ook het geboortegewicht van herfstkinderen bleek hoger.⁹

Tegen het eind van de achttiende eeuw gaf een doorsnee Frans gezin alleen al aan graanproducten, meestal pap, ongeveer de helft van zijn inkomen uit. In die eeuw kregen Fransen en Engelsen minder calorieën binnen dan het huidige gemiddelde in Afrika ten zuiden van de Sahara, de regio die het meest van ondervoeding te lijden heeft.¹⁰

Laat u niet gek maken door verhalen over de korte arbeidstijden in het verre verleden. De mensen werkten toen zo lang als

ze konden. Wat ze ervan weerhield om langer te werken was dat ze niet aan voldoende calorieën konden komen om kinderen behoorlijk te laten groeien en volwassenen fysiek steeds goed te laten functioneren. Onze voorouders waren dan ook in hun groei geremd, mager en klein, waardoor ze met minder calorieën en een kariger dieet toekonden. Econoom en Nobelprijswinnaar Angus Deaton, een van de voornaamste deskundigen op het gebied van volksgezondheid en ontwikkeling, spreekt van een 'voedingswaardeval' in het Groot-Brittannië van de achttiende en vroege negentiende eeuw: door gebrek aan calorieën konden de mensen niet hard genoeg werken om voldoende voedsel te produceren om hard te kunnen werken.¹¹

Volgens sommige schattingen was tweehonderd jaar geleden zo'n twintig procent van de inwoners van Frankrijk en Engeland helemaal niet tot werken in staat. Ze hadden hooguit de kracht om per dag een uur of wat te wandelen en waren daarmee veroordeeld tot een leven als bedelaar.¹² Het gemis aan adequate voeding had ook ernstige effecten op de geestelijke ontwikkeling van de bevolking, aangezien kinderhersenen vet nodig hebben om zich goed te ontwikkelen.

Destijds werd wel gedacht dat het altijd zo zou blijven. In de achttiende eeuw kwam dominee Thomas Robert Malthus tot de slotsom dat het aantal mensen altijd sneller zou groeien dan de beschikbare hoeveelheid voedsel. Hij constateerde dat de bevolking exponentieel groeit – van twee naar vier naar acht naar zestien – maar de landbouwproductie lineair – van twee naar drie naar vier naar vijf. Was het voedsel eens overvloedig, dan bleven meer kinderen in leven, wat op termijn tot nog meer sterfgevallen zou leiden. De mensheid zou eeuwig zuchten onder hongersnood, concludeerde Malthus in 1779:

De voortplantingsdrift is zoveel sterker dan het vermogen van de aarde om de middelen voort te brengen waarop mensen overleven, dat de voortijdige dood altijd in een of andere vorm